

Judyta Juszkiewicz
(Uniwersytet Warszawski)

ADWOKAT RAFAŁ LEMKIN – TWÓRCA KONCEPCJI PRAWNEJ ZBRODNI LUDOBÓJSTWA

Zbrodnia ludobójstwa jest obecnie penalizowana w niemal wszystkich ustawach karnych na świecie¹. Do ścigania tej zbrodni są zobowiązane nie tylko państwa będące stronami Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa, uchwalonej dnia 9 grudnia 1948 roku w Nowym Jorku, lecz także wszystkie podmioty prawa międzynarodowego, gdyż zakaz ludobójstwa ma charakter normy *ius cogens*, czyli bezwzględnie obowiązującej².

Sama konwencja, dotycząca zwalczania ludobójstwa i nakładająca na państwa – strony obowiązek karania i przeciwdziałania tej zbrodni, weszła w życie – jednak dopiero w roku 1951, a zatem pięć lat po sfinalizowaniu procesów norymberskich. Oznacza to, że w chwili formułowania aktu oskarżenia przeciw zbrodniarzom wojennym, pojęcie ludobójstwa nie było definicją legalną prawa międzynarodowego i nie było możliwym ustalenie jego zakresu. Jednak prawnicy dokumentujący zbrodnie nazistowskie przeczuwali już wówczas, że niewyobrażalna skala eksterminacji narodów podczas II wojny światowej wykracza dalece poza schemat znanych już pojęć: zbrodni wojennej oraz zbrodni przeciwko ludzkości.

W momencie wszczęcia postępowania przeciwko zbrodniarzom wojennym w Norymberdze w 1945 roku, prawo międzynarodowe, oddziałując przez szereg konwencji, nie obejmowało ochroną poszczególnych grup ludzi.

---

¹ Warto jedynie na marginesie zwrócić uwagę na fakt, że polska ustawa Kodeks karny z dnia 06 czerwca 1997 roku w rozdziale poświęconym przestępstwom przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwom wojennym przedstawia elementy pojęcia „ludobójstwo” jako znamiona ustawowe przestępstwa eksterminacji z art. 118.

² W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2009, s. 268.

Ochrona prawnomiędzynarodowa dotyczyła przede wszystkim jeńców wojennych, żołnierzy i jedynie pod pewnymi warunkami – ludności cywilnej³. Kryminalizowanie ludobójstwa w prawie międzynarodowym zostało poprzedzone wieloletnimi, heroicznymi badaniami i pracą polskiego adwokata żydowskiego pochodzenia – Rafała (Rafaela) Lemkina, którego wkład w prawo karne i prawo międzynarodowe jest przedmiotem niniejszego artykułu.

Rafał Lemkin urodził się w miejscowości Bezwodne w guberni grodzieńskiej, należącej ówczesnie do zaboru rosyjskiego. W okresie II Rzeczypospolitej był to powiat wołkowyski w województwie białostockim. Zdecydowana większość autorów wymienia dzień 24 czerwca 1900 roku jako datę urodzenia Lemkina, jednakże istnieją przesłanki wskazujące na to, że urodził się w 1895 roku. W informacjach przeznaczonych dla dziekanatu Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Rafał Lemkin podał następujące dane: „Rafał Lemkin, język ojczysty – polski, wyznanie – „wybrany”, urodzony 24 VI 1895 r. w dobrach Bezwodne ziemi grodzieńskiej, ojciec Józef, rolnik”⁴.

Rodzice przyszłego wybitnego naukowca sami nie obracali się w kręgach inteligentnych i nie mogli poszczycić się wyższym wykształceniem. Józef Lemkin dzierżawił duże gospodarstwo rolne i zatrudniał własnych pracowników. Natomiast o matce – Belli z domu Pomeranc – wiadomo, że była osobą inteligentną, o szerokich zainteresowaniach literackich, które starała się rozbudzić w swoich synach: Rafale, Eliaszu i Samuelu. Rafał Lemkin przejawiał wielką pasję do literatury rosyjskiej, szczególnie cenił Lwa Tołstoja.

Jednak znacznie bardziej interesującą wydaje się fascynacja młodego Lemkina prozą Henryka Sienkiewicza – „Byłem zaskoczony opisem niszczenia chrześcijan przez Nerona. Byli oni rzućani między lwy, podczas gdy cesarz siedział, śmiejąc się, na rzymskiej arenie. Książka polskiego pisarza Henryka Sienkiewicza, Quo vadis, wywarła na mnie silne wrażenie, czytałem ją parokrotnie i często o niej rozmawiałem. Żywo pojmowałem, że gdyby chrześcijanin mógł wezwać policjanta, by mu pomógł, nie uzyskałby żadnej ochrony. Tu bowiem chodziło o grupę ludzi skazanych zbiorowo na śmierć wyłącznie z tego powodu, że wierzyli w Chrystusa. I nikt nie mógł im pomóc”⁵. Na pytanie Rafała, dlaczego doszło do prześladowań chrześcijan i nikt nie stanął w ich obronie, matka miała odpowiedzieć, żeby sam odnalazł odpowiedź, dlaczego tak w starożytności, jak i obecnie nie jesteśmy w stanie powstrzymać takiego barbarzyństwa⁶.

³ D. Drózdź, *Zbrodnie ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010, s. 19.

⁴ P. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze” 2011, R XLIII, s. 141.

⁵ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin, Warszawski adwokat*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 289.

⁶ R. Lemkin, *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*, Warszawa 2015, s. 15.

Poszukiwaniu odpowiedzi na tak postawione pytanie Rafał poświęcił całe swoje życie. Od najmłodszych lat poruszały go wszelkie przejawy masowego prześladowania grup religijnych i etnicznych, wszelka niesprawiedliwość w majestacie prawa, niejednokrotnie znajdująca wyraz w ustawodawstwie arbitralnie wymierzonym w określone grupy i faktycznych działaniach rządzących. Bardzo interesowała go kwestia rzezi Ormian w 1915 roku i fakt, że nikt nie poniósł odpowiedzialności za największą w pierwszych latach wieku XX zbrodnię na ludności cywilnej.

Lemkin uzyskał świadectwo dojrzałości prawdopodobnie około 1919 roku. Część autorów wskazuje, że nie jest możliwym ustalenie, do jakich szkół uczęszczał⁷, jednakże Żukowski podaje, że Rafał Lemkin ukończył gimnazjum w Białymstoku i w nim też zdał egzamin maturalny⁸.

Lemkin następnie rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Nie jest to fakt powszechnie znany; Lemkin starał się, by epizod ten nie ujrzał światła dziennego, stąd w wielu biografiach nie pojawia się na ten temat wzmianka. Pewnym jest jednak, że po ukończeniu dwóch semestrów prawa nie uzyskał wpisu na semestr zimowy roku akademickiego 1920/1921, gdyż został relegowany z uczelni ze względu na przedstawienie dziekanowi fałszywego dokumentu odnośnie swojego stosunku do służby wojskowej⁹. Udało mu się jednak rozpocząć już w kolejnym roku akademickim studia prawnicze na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Warto wspomnieć, że w owym okresie Lwów cieszył się zasłużonym mianem akademickiego centrum wschodniej Polski, był również czołowym ośrodkiem nauki prawa karnego i cywilnego. Tam też Lemkin został uczniem wybitnego polskiego karnisty i twórcy projektu kodeksu karnego z 1932 roku – Juliusza Makarewicza.

Uczęszczał na seminarium kryminalistyczne Makarewicza, pod jego kierunkiem obronił doktorat i – we współpracy z seminaryjnym kolegą Tadeuszem Kochanowskim – przetłumaczył i opatrzył komentarzem sowiecki kodeks karny z 1922 roku¹⁰. Na lwowskim wydziale prawa zetknął się także z sędzią Sądu Najwyższego, Emilem Stanisławem Rappaportem, z którym znajomość nadała zupełnie nowy kierunek jego karierze zawodowej i naukowej. Za jego namową przeprowadza się do Warszawy i włącza się w działalność tamtejszych środowisk prawniczych. Jesienią 1927 roku rozpoczyna aplikację prokuratorską i obejmuje stanowisko sekretarza w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. W tym okresie godzi obowiązki nie tylko aplikanta

⁷ Por. R. Szawłowski, dz. cyt., s. 290.

⁸ Por. P. Żukowski, dz. cyt. s., 144.

⁹ Tamże, s. 144.

¹⁰ Por. R. Szawłowski, dz. cyt., s. 291.

i sekretarza, lecz także uczestniczy w seminarium naukowym profesora Wacława Makowskiego.

W roku 1929 publikuje opatrzony komentarzem przekład kodeksu karnego faszystowskiego¹¹. Lemkin krytykuje w nim przede wszystkim wprowadzenie pojęcia „przestępstwa przeciwko osobowości państwa”, które oznaczało możliwość domagania się ekstradycji cudzoziemca, który, przebywając poza granicami Włoch, dopuścił się znieważenia Mussoliniego. „Mamy więc tu do czynienia z zasadą narodowości przedmiotowej, posuniętej do granic dotychczas nie spotykanych w ustawodawstwie. Taki wybujały nacjonalizm ustawy nie da się pogodzić z zasadami sprawiedliwości i celowości kryminalnej i w żadnym razie nie może się przyczynić do utrwalenia dobrych sąsiedzkich stosunków z innymi państwami”.

Na początku lat 30. obejmuje nominację prokuratorską w Warszawie. Pełni wówczas funkcję przede wszystkim asystenta sędziego Emila Stanisława Rappaporta, dzięki któremu nawiązuje liczne kontakty zawodowe. Doskonałe wykształcenie Lemkina, publikacje naukowe i znajomość dziewięciu języków obcych przyczyniły się do jego rychłego awansu i podjęcia pracy w Polskiej Komisji Współpracy Prawniczej Międzynarodowej przy Radzie Naukowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Niezależnie od tego stanowiska, zostaje także zastępcą Sekretarza Generalnego Polskiego Towarzystwa Ustawodawstwa Kryminalnego. Towarzystwo to – jako Grupa Polska – było integralną częścią Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego z siedzibą w Paryżu. Jednak najpoważniejszym krokiem w karierze Lemkina było przejście ze służby państwowej w prokuraturze do warszawskiej adwokatury. Skłoniła go do tego być może perspektywa wyższych zarobków, a może wizja większej niezależności – od roku 1930 brał on udział w licznych konferencjach międzynarodowych, co było trudne do pogodzenia z obowiązkami prokuratorskimi. Ze stanowiskiem tym zgadza się Ryszard Szawłowski: „Wydaje się, że interesująca nas tu decyzja Rafała Lemkina podyktowana była przede wszystkim względami finansowymi. Dalej – chęcią stworzenia sobie niemal całkowitej „swobody ruchów” i niezależności, którą daje wolny zawód, możliwości częstszych wyjazdów zagranicznych już za własne pieniądze”¹².

W październiku 1931 roku Lemkin wziął udział w V Konferencji dla Unifikacji Prawa Karnego w Madrycie. Ponieważ nie mógł być na niej obecny, nadesłał referat pod tytułem *Czyny stanowiące zagrożenie ogólne (międzypaństwowe) uznane za przestępstwa prawa narodów*. Sformułował w nim postulat ścigania

---

¹¹ Tamże, s. 292.

¹² Tamże, s. 293.

między innymi przestępstw terroryzmu, barbaryzmu i wandalizmu¹³. Najważniejszym i najbardziej nowatorskim punktem jego referatu była koncepcja ścigania „aktów barbarzyństwa”, która stanowiła pierwowzór stworzonej później koncepcji zbrodni ludobójstwa. Lemkin jako pierwszy zwrócił uwagę na mechanizm przemocy, który nie tylko zwraca się przeciwko prawom jednostki – godności, prawu do życia, wolności wyznania – lecz jest także aktem wymierzonym przeciwko pewnej zbiorowości ludzkiej. Naruszana jest godność jednostki, jeśli jednostka ta należy konkretnej grupy, przeciwko której zwrócony jest agresor. Dochodzi do dehumanizacji człowieka – ofiara zostaje uprzedmiotowiona, gdyż, naruszając jej prawa podmiotowe, naruszona zostaje także integralność wspólnoty: „Wola sprawcy zmierza tu nie tylko do zaszkodzenia jednostce, lecz w pierwszym rzędzie – do wytworzenia szkody grupie, do której ta ostatnia należy. Owe pogwałcenia mierzą nie tylko w prawa człowieka, lecz ponadto i przede wszystkim podkopują one porządek społeczny”¹⁴.

Barbarzyństwo to dla Lemkina wszelkie eksterminacje ludności cywilnej ze względów religijnych, rasowych, społecznych i politycznych, a także działania uderzające w godność człowieka, jeśli w ten sposób ma dojść do wyniszczenia całej zbiorowości. Rafał Lemkin upatrywał zbrodniczego charakteru takich działań w dążeniu do celowego zniszczenia tożsamości, odrębności danej grupy. Choć jego nowatorskie spojrzenie wzbudziło niekłamane zainteresowanie na forum międzynarodowym, zbrodnia barbaryzmu nie została przez środowisko prawnicze uznana za przestępstwo w rozumieniu prawa międzynarodowego (określanego wówczas jako „prawo narodów”). Zdaniem niektórych prawników, niewiele zdarzeń mogłoby spełniać kryteria wskazane przez Lemkina jako znamiona przestępstwa barbaryzmu¹⁵. Naukowcy nie przewidzieli jednak, że nadchodzący konflikt zbrojny obnaży ułomność prawa międzynarodowego i jego siatki pojęciowej, a skala zagłady przewyższy dotychczasowe wyobrażenie o barbarzyństwie.

Tuż po sukcesie swojego referatu na konferencji madryckiej Lemkin uzyskuje wpis na listę adwokacką w Warszawie. Początkowo praktykował w kancelarii przy Alejach Jerozolimskich 22, a następnie w nowo wybudowanej, eleganckiej kamienicy przy ulicy Kredytowej 6¹⁶. Jednocześnie nie zaniedbuje kariery naukowej – na gruncie prawa krajowego jego najważniejszym dzie-

¹³ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin (1900–1959), polski prawnik, twórca pojęcia „ludobójstwo”*, w: *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. Tom II – Ludobójstwo*, Warszawa 2008, s. 11.

¹⁴ Tamże, s. 12.

¹⁵ R. Lemkin, dz. cyt., s. 17.

¹⁶ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin, Warszawski adwokat*, s. 296.

łem do dziś pozostaje komentarz do prawa karnego skarbowego z 1936 roku, w którym omawia pojęcie przestępstwa skarbowego od czasów starożytnych, przez okres przedrozbiorowy, po trzy następujące po sobie ustawy karnoskarbowe Polski niepodległej¹⁷.

1 września 1939 kancelaria adwokacka Rafała Lemkina pracuje na pozór normalnie, sądy w pierwszych dniach września funkcjonowały według swojego stałego rytmu. W wyniku apelu radiowego pułkownika Umiastowskiego, wzywającego wszystkich mężczyzn zdolnych do noszenia broni do ewakuowania się z Warszawy na wschód, Lemkin opuszcza swoją kancelarię na zawsze. Już nie zdoła powrócić do Warszawy. Ponieważ na wschodzie zastała Lemkina agresja bolszewicka, nie zdołał dołączyć do tworzonych ówczesznie formacji, które miały wesprzeć polskie siły zbrojne w walce z Niemcami. Adwokat po krótkim pobycie w Wołkowysku u rodziców uciekł na Litwę, skąd przez Szwecję, Związek Radziecki, Japonię i Kanadę przedostał się do Stanów Zjednoczonych. Na zaproszenie profesora McDermott'a objął posadę wykładowcy na The Duke University Law School w Durham, gdzie uczył prawa rzymskiego i prawa porównawczego¹⁸.

Dzięki pomocy materialnej dalszych krewnych i skromnym stypendium naukowym, Lemkin – przybity i chory po otrzymaniu wiadomości, że kilkudziesięciu jego krewnych poniosło śmierć z rąk hitlerowców w gettach i obozach koncentracyjnych – poświęca się całkowicie pracy nad swoim największym dziełem, które wywarło ogromny wpływ w dziedzinie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Książka *Rządy państw Osi w okupowanej Europie* zostaje ukończona pod koniec 1943 roku, do druku trafia natomiast w 1944. Około 370-stronicowe dzieło jest świadectwem benedyktyńskiej pracy prawnika, który włożył wiele wysiłku w staranną analizę i dokumentację ustawodawstwa nazistowskiego w Europie oraz jego funkcjonowania we wszystkich okupowanych krajach. Na uwagę zasługuje rozdział poświęcony statusowi prawnemu Żydów.

Autor zwraca w nim uwagę, że ustawy norymberskie w Niemczech wprowadzały niezwykle szeroką definicję osoby pochodzenia żydowskiego – Żydem miała być każda osoba, która była lub jest wyznawcą judaizmu lub która ma więcej niż dwóch żydowskich dziadków. Dziadków natomiast uznawano za Żydów, jeśli byli wyznania mojżeszowego¹⁹. Tymczasem w prawie żydowskim przyjmuje się, że Żydem jest wyłącznie osoba urodzona z matki-Żydówki. Ograniczenia praw Żydów odnosiły się do niemal wszystkich aspektów życia – statusu oso-

¹⁷ Tamże, s. 297.

¹⁸ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin (1900–1959)*, s. 14.

¹⁹ R. Lemkin, dz. cyt., s. 107.

bistego, własności, wolności przemieszczania się, wykonywania określonych zawodów. Okupant stosował taktykę zewnętrznego piętnowania ofiar, na przykład poprzez wprowadzenie obowiązku noszenia na prawym ramieniu opaski z gwiazdą Dawida o szerokości co najmniej 10 cm²⁰. Silnie ingerowano w prawo własności, uzasadniając konfiskatę dóbr żydowskich wymogami interesu publicznego lub obrony Rzeszy i „wzmocnienia niemieckości”²¹.

Żydom przewidziano wykonywanie szczególnie ciężkich robót, w warunkach urągających godności człowieka. Praca przymusowa miała być realizowana w celu edukacyjnym, co świadczy jednoznacznie o jej karnym charakterze. Natomiast systematyczna likwidacja ludności żydowskiej opierała się na osłabianiu i głodzeniu członków społeczności, a wreszcie na przeprowadzanych precyzyjnie masakrach w gettach. Lemkin wykazał, że okupant naruszył podstawowe zasady humanitaryzmu i moralności publicznej oraz zbagatelizował wiele artykułów regulaminów haskich, dotyczących prowadzenia wojny lądowej: art. 46 – poprzez rozdzielanie rodzin żydowskich podczas deportacji i ustanawianie głodowych racji żywnościowych; art. 52 – poprzez nakaz pracy przymusowej o karnym charakterze i pozbawianie pracowników wynagrodzenia; art. 43 – poprzez zakaz swobodnego przemieszczania się i wykonywania zawodu²². Lemkin w ten sposób uświadomił opinię publiczną, jak wielka była skala okrucieństwa wobec narodu żydowskiego i jak dalece złamano postanowienia międzynarodowych konwencji. Tym samym wskazał, że dotychczasowe narzędzia prawa międzynarodowego i instytucje Ligi Narodów są całkowicie martwe, nieskuteczne, nieodpowiadające wymogom wojennej rzeczywistości.

W kolejnym rozdziale swojego dzieła autor rozwija koncepcję ludobójstwa, która na kilka lat przed II wojną światową nie zdobyła na tyle popularności, by włączyć ją w poczet pojęć prawa międzynarodowego. Genocyd, jak pierwotnie określa ludobójstwo Lemkin, jest zniszczeniem narodu lub grupy etnicznej. Nie może być jednak utożsamiany z natychmiastową zagładą, chyba że polega na dokonywaniu masowych morderstw na członkach danej grupy. Ludobójstwo ma oznaczać raczej „(...) skoordynowany plan różnorodnych działań, mających na celu unicestwienie grupy samej w sobie. Celem takiego planu byłaby dezintegracja instytucji politycznych i społecznych, kultury, języka, uczuć narodowych, religii i podstaw ekonomicznej egzystencji grup narodowych, jak również odebranie bezpieczeństwa osobistego, wolności, zdrowia, godności, a nawet życia jednostek należących do takich grup”²³.

²⁰ Tamże, s. 108.

²¹ Tamże, s. 108.

²² Tamże, s. 109.

²³ Tamże, s. 110.

Genocyd uderza więc w grupę narodową jako całość, a poszczególne jego elementy dotyczą jednostki, postrzegane przez pryzmat bycia członkiem tej grupy. Lemkin wyróżnił szereg technik ludobójstwa: 1) polityczne – na przykład nakaz nałożony na mieszkańców Luksemburga odnośnie zmiany imion na niemieckie i przyznanie członkom partii nazistowskich specjalnych przywilejów sądowych; 2) społeczne – odseparowanie od społeczeństwa przedstawicieli kleru i inteligencji poprzez ich deportację na roboty przymusowe do Niemiec; 3) kulturowe – całkowite przejście przez okupanta kontroli nad wszelką działalnością kulturalną, zakaz nauczania w językach narodowych, uniemożliwienie młodzieży studiowania nauk wyzwolonych; 4) ekonomiczne – upośledzenie rozwoju i regres całej zbiorowości poprzez pozbawienie jej środków do życia; 5) biologiczne – zwiększanie liczby urodzeń Niemców, dyskryminacja rasowa w żywieniu, prowadząca do niedożywienia, wstrzymywanie dostaw opału zimą, masowe zabójstwa; 6) religijne – systematyczne grabieże mienia kościelnego i prześladowania duchownych; 7) moralne – zachęcanie do spożycia alkoholu, wspieranie hazardu, propagowanie pornografii.

Rafał Lemkin wykazał, że techniki ludobójstwa stosowane w okresie okupacji hitlerowskiej stanowiły „złożony, niemal naukowy system, rozwinięty w stopniu wcześniej nieosiągniętym przez żadne państwo”²⁴. Zawiodły więc mechanizmy ochrony międzynarodowej, postulowane przez twórców regulaminu haskiego. Słabym punktem ówczesnych regulacji było skupienie się na suwerenności państwa, a nie integralności narodu. Tymczasem doktryna nazistowska traktowała naród jako czynnik biologiczny państwa, czym uzasadniano konieczność eksterminacji narodu żydowskiego. Lemkin postulował zmianę regulaminu haskiego poprzez wprowadzenie do niego zbrodni ludobójstwa jako jednego z *delicta iuris gentium*. Definicja ludobójstwa w zamyśle autora powinna obejmować dwa elementy: każdy czyn naruszający zdrowie, życie, wolność, integralność ciała i egzystencję gospodarczą, popełniony ze względu na przynależność narodową, wyznaniową lub rasową danej jednostki oraz ideologię wymierzoną w daną grupę, mającą na celu ją zniszczyć i upokorzyć²⁵.

Stworzona przez Lemkina koncepcja odniosła wielki sukces w rzeczywistości powojennej. Mimo, że termin „ludobójstwo” nie występował w karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, na podstawie którego sądzono nazistowskich zbrodniarzy, to ludobójstwo zostało potraktowane jako kwalifikowana postać przestępstwa zbrodni przeciwko ludzkości. Pozwoliło to na użycie tego terminu w akcie oskarżenia – podsądnym zarzucono, iż „popeł-

²⁴ Tamże, s. 121.

²⁵ Tamże, s. 123.

nili umyślne i systematyczne ludobójstwo, tj. eksterminację rasowych i narodowych grup ludności cywilnej pewnych okupowanych terytoriów, w celu zniszczenia określonych ras i klas ludności oraz grup narodowych, rasowych i religijnych, w szczególności Żydów, Polaków, Cyganów i innych²⁶. Termin ten został użyty również w mowach końcowych oskarżycieli brytyjskich i francuskich, a w trakcie procesu bardzo często powoływano się na książkę profesora Lemkina²⁷.

Kolejnym krokiem w stronę kryminalizacji zbrodni ludobójstwa były systematyczne starania Lemkina o ustanowienie nowej konwencji, w której upatrywał skutecznego narzędzia do zapobiegania podobnych zbrodni w przyszłości. Konwencja ONZ z dnia 9 grudnia 1948 roku, nazywana również „konwencją lemkinowską”, nieco ograniczyła zakres pojęcia ludobójstwa, uznając za tę zbrodnię następujące czyny: mordowanie członków określonej grupy ludzkiej, spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy, rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego oraz stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy²⁸. Definicja legalna nie obejmuje więc niszczenia kulturalnego, religijnego i moralnego narodów jako technik ludobójczych, co postulował Lemkin.

Niewątpliwy sukces na arenie międzynarodowej nie przyniósł jednak Lemkinowi zasłużonej sławy i jakichkolwiek profitów materialnych. Mimo, że w Warszawie prowadził bardzo dostatnie życie, na emigracji żył na granicy ubóstwa. Ukrywał skutecznie ten fakt i poświęcał się całkowicie pracy naukowej. Praca ponad siły, osobiste doświadczenie Holokaustu, śmierć najbliższych w Polsce – wszystko to znalazło swoje odbicie w pogorszeniu zdrowia. Rafał Lemkin zmarł na zawał serca 28 VIII 1959 roku w Nowym Jorku. Na jego nagrobku umieszczono napis: „Ojciec konwencji o ludobójstwie”²⁹.

Rafał Lemkin wniósł ogromny wkład w rozwój prawa międzynarodowego oraz rozliczenie zbrodni Holokaustu. Jako pierwszy prawnik podjął się także szczegółowej analizy zbrodniczego ustawodawstwa hitlerowskich Niemiec, w dodatku zdołał dokonać tego jeszcze przed końcem wojny, gdy pełna skala zabitych w wyniku prowadzonego ludobójstwa nie była jeszcze znana. Również doktryna polskiego prawa karnego została wzbogacona dzięki jego

²⁶ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin (1900–1959)*, s. 15.

²⁷ Tamże, s. 15.

²⁸ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Dz. U. z 1952 r., nr 9, poz. 9 i nr 31, poz. 213.

²⁹ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin (1900–1959)*, s. 19.

licznym publikacjom, przede wszystkim dziedzina prawa karnego i skarbowego. Dlatego zasadnym jest przedstawienie sylwetki tego wybitnego prawnika w tomie poświęconym naukowcom żydowskim.

Bibliografia

Drózdź D., *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010.

Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2009.

Lemkin R., *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*, Warszawa 2015.

Szawłowski R., *Rafał Lemkin (1900–1959), polski prawnik, twórca pojęcia „ludobójstwo”*, w: *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN, t.: II – Ludobójstwo*, Warszawa 2008.

Żukowski P., *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze” 2011, R. XLIII.

ATTORNEY RAPHAEL LEMKIN – THE CREATOR OF THE LEGAL CONCEPT OF GENOCIDE

The article discusses Raphael Lemkin's achievements in the field of international law. The lawyer, born in the province of Grodno, was the first to analyze the laws of Nazi Germany regarding genocide, even during the warfare. His book *Axis Rule in Occupied Europe*, published in 1944, discusses the provisions of law of the Third Reich regarding the Jewish people, as well as the provisions of international law and, above all, the Hague Regulations, which in the face of Nazi war crimes proved completely ineffective. In his book, Lemkin develops the concept of genocide, not known before in the international legislation. Lemkin's works led to the criminalization of genocide, which was reflected in adopting the UN Convention of December 9, 1948, in New York (called the "Lemkin's Convention"). The article describes also the family situation at Lemkin's home, and above all – the impact of his mother and the readings in his youth on the way the attitudes of the future professor of law were shaped.

Keywords: Raphael (Rafał) Lemkin, international law, the legal concept of genocide, genocide.